

მამუკა ცუხიშვილი

მიხეილ ვორონცოვი – XIX საუკუნის საძარტველოს აღგზნებელი

წინამდებარე ნაშრომი მიზნად ისახავს XIX საუკუნის გამოჩენილი რუსი სახელმწიფო, საზოგადო და პოლიტიკური მოღვაწის მიხეილ ვორონცოვის პიროვნების წარმოჩენას, მისი ღვაწლის შეფასებას და ჩვენი დიდი და ღირსეული წინაპრების მოგონებების მიმოხილვას თავად ვორონცოვის შესახებ.

1801 წლის 19 აპრილს საქართველოში რუსეთის ჯარების პირველ მთავარსარდალს, გენერალ კარლ კნორინგს (1746-1820 წწ.) დაევალა მოემზადებინა მასალები იმის შესახებ, შეძლებდა თუ არა ქართლ-კახეთის სახელმწიფო დამოუკიდებლად არსებობას.

შემდეგ მომზადდა დასკვნა, რომლის დედააზრი იყო, რომ ქართლ-კახეთის სახელმწიფო ვერ შეძლებდა დამოუკიდებლად არსებობას; მისი გადარჩენის ერთადერთ ხსნას წარმოადგენდა სახელმწიფოებრიობის გაუქმება და თვითმპყრობელური მმართველობის დაწესება; მთავარ არგუმენტად კი „ქართველი ხალხის თანხმობა“ მოჰყავდა.

მაგრამ არსებობდა სხვა აზრიც, მაგალითად – გრაფი მიხეილ ვორონცოვის და გრაფი ვიქტორ კოჩუბეისა, რომლებიც 1801 წლის 24 ივლისს რუსეთის იმპერატორ ალექსანდრე I რომანოვისადმი მირთმეულ მოხსენებაში უარყოფდნენ კნორინგისეულ მოსაზრებას იმის თაობაზე, რომ ქართლ-კახეთის სახელმწიფოს არსებობა არ შეეძლო და 1783 წლის გეორგიევსკის ტრაქტატით გათვალისწინებული პუნქტების შესრულებას მოითხოვდნენ.

ვორონცოვი ამ დროს სულ რაღაც 19 წლის ჭაბუკი იყო.

გავიდა ათეული წლები და ვორონცოვი საქართველოს და ამიერკავკასიას მოეწვინა როგორც პირველი მეფისნაცვალი.

მიხეილ ვორონცოვის შესახებ ვკითხულობთ: „ვორონცოვი მიხეილ სიმეონის ძე – გრაფი, უგანათლებულესი თავადი, ინფანტერიის გენერალი, გენერალ-ფელდმარშალი. ვორონცოვების საგვარეულოს ფუძემდებელი იყო სიმონ აფრიკანის ძე, რომელიც 1287 წელს გერმანიიდან კიევში ჩასულა დიდ მთავარ იაროსლავ ვლადიმერის ძესთან და მიუღია მართლმადიდებლობა. დიმიტრი დონელის დროს სიმონის ერთ-ერთმა შთამომავალმა – თევდორემ მიიღო თიკუნი „ვორონეც“ და იმ დროიდან დაწესდა გვარი ვორონცოვებისა“¹.

რუსეთის საიმპერატორო კარზე დაწინაურებული გრაფი სვიმეონ ვორონცოვის ვაჟი და ამავე კარის კანცლერის ალექსანდრე ვორონცოვის ძმისშვილი თავიდანვე გამოირჩეოდა სწავლისადმი სწრაფვით. მან საუკეთესო განათლება მიიღო ლონდონში, რამაც ხელი შეუწყო მის წინსვლას ჯერ ციციანოვის, ხოლო შემდეგ გულიაკოვის აპარატში.

ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველოს მთავარმართებლის პავლე ციციანოვის² კარზე მუშაობისას, ვორონცოვმა შეიყვარა ქართველი ხალხი და შედეგმაც არ დააყოვნა, მისი ფასდაუდებელი ღვაწლის შედეგად XIX საუკუნის საქართველოს სასიკეთო ცვლილებანი დაეტყო.

მანამდე კი იყო ზაქათალას 1804 წლის 15 იანვრის შეტაკება, სადაც შემთხვევით გადაურჩა სიკვდილს. მონაწილეობდა 1805-1807 წლებში ნაპოლეონის წინააღმდეგ გაჩაღებულ ბრძოლებში, კერძოდ, პუტლუსკისა და ფრიდლანდის მისადგომებთან. ასევე, 1809-1811 წლებში მიმდინარე რუსეთ-თურქეთის ომში შთამბეჭდავ გამარჯვებებს მიაღწია და არაერთგზის დაიმსახურა სარდლობის მადლობა.

1812 წელს, როდესაც ნაპოლეონი რუსეთს თავს დაესხა, მიხეილ ვორონცოვი პეტრე ბაგრატიონის მეთაურობით მამაცურად იბრძოდა ბოროდინოს ველზე და სათავეში ედგა გრენადერთა ბატალიონს.

ვორონცოვის დივიზია, რომელიც შედგებოდა 4000 მეომრისაგან, გააფთრებით უტყვედა მარშალ დევუს ფრთას. მეომართაგან 300 გადარჩა და ბრძოლის ველზე თავადაც დაიჭრა. დაჭრილი ვორონცოვი ბრძოლას დროებით გამოეთიშა, თავის დაჭრილ მეომრებთან ერთად სოფელში მკურნალობდა და 1813 წელს კვლავ დაუბრუნდა თავის საქმიანობას, მაგრამ მას იქ აღარ დახვდა მისი ძვირფასი

¹ Акти, т. X, тб., 1885, გვ. 71.

² წარმოსობით იყო ქართველი, ვახტანგ VI ერთად რუსეთში გადასახლებული პაატა ციციშვილის (1754-1806 წწ.) შვილიშვილი, მთავარმართებლად მსახურობდა 1802-1806 წლებში.

მასწავლებელი და სახელოვანი სარდალი პეტრე ბაგრატიონი.³

1813 წელს იბრძოდა დენევიციისა და ლაიპციგის მისადგომებთან. 1814 წლის მაისში ერთი დღის განმავლობაში კრაონთან ებრძოდა ნაპოლეონს და დაამარცხა კიდეც. 1815-1818 წლებში მიხეილ ვორონცოვი საფრანგეთის წინააღმდეგ ოკუპაციის ძალთა მეთაური იყო. 1823 წლის 7 მაისს იგი დაინიშნა ახალი რუსეთის გენერალ-გუბერნატორად, იმავდროულად იყო ბესარაბიის ნამესტნიკი და რუსეთის იმპერიის სამხრეთ პროვინციების გამგებელი. მისი დამსახურებაა ოდესისა და ყირიმის აღმშენებლობა და წინსვლა.

მისივე ინიციატივით, 1828 წელს შავ ზღვაზე პირველად გამოჩნდა რუსეთის თბომავალი. იმავე წლებში (1828-1829 წწ.), რუსეთ-თურქეთის ომის დროს, ვარნის მიმართულების დაჭრილი სარდალი მენშიკოვი ჩაანაცვლა და 28 სექტემბერს ბრძოლა დასრულდა რუსეთის გამარჯვებით.

მიხეილ ვორონცოვის დამსახურებაა, აგრეთვე, მომზადება სპეციალური გეგმისა, რომლის მიხედვით კავკასიასა და რუსეთში თავიდან იქნა აცილებული თურქეთში გავრცელებული შავი ჭირი.

რუსეთის იმპერატორი ნიკოლოზ I (1796-1855) მიიჩნევდა, რომ კავკასიის რუსეთთან დასაკავშირებლად საჭირო იყო მოქნილი და დიპლომატიური პოლიტიკა, რათა, არც რუსეთის ინტერესები დაზარალებულიყო და არც კავკასიელი ხალხების ეროვნული მენტალიტეტი შელახულიყო, ამიტომ გადაწყვიტა, კავკასიაში არა მთავარმართებელი, არამედ მეფისნაცვალის დაენიშნა და ეს თანამდებობა გრაფ მიხეილ ვორონცოვს მიანდო.

როგორც ცნობილია, კავკასიაში მიხეილ ვორონცოვის აქტიური მოღვაწეობა დაიწყო შამილის⁴ წინააღმდეგ შეტევით. გეგმა შეიმუშავა იმპერატორმა ნიკოლოზ I, რომელიც ითვალისწინებდა დარგოზში შამილის რეზიდენციაზე იერიშის მიტანას და დაღესტან-ჩეჩნეთის რუსეთის იურისდიქციაში მოქცევას.

რუსეთის საიმპერატორო კარზე მიხეილ ვორონცოვის გვერდის ავლით მომზადდა გეგმა, რომლის განხორციელება დაევალა ვორონცოვს. დაიწყო შეტევა შამილის წინააღმდეგ არტილერიით, ქვეითი და ცხენოსანთა 8 რაზმით, რომელთაც ცალ-ცალკე გამოცდილი გენერლები ხელმძღვანელობდნენ. ავანგარდში მონაწილეობას იღებდნენ ქართველი მეომრებიცა და პოლიციის ნაწილებიც. სამ-

³ იხ. ჩვენი ნარკვევი: „პეტრე ბაგრატიონი“, ჟურ. „სამი საუნივე“, 3(9), 2013.

⁴ 1799-1871 წწ., ხუნძი, იგივე დაღესტნელი რელიგიური მეთაური, იბრძოდა რუსეთის წინააღმდეგ.

წუხაროდ, გეგმა შედგენილი იყო მთელი რიგი ხარვეზებით, რასაც ბრძოლის წაგება და ჯარისკაცთა აუნაზღაურებელი დანაკარგი მოჰყვა. ცუდად შედგენილი გეგმის გამო რუსეთის იმპერატორმა თავი დამნაშავედ იგრძნო და ვორონცოვს მისი გამოსყიდვის მიზნით პირველი ხარისხის თავადობა უბოძა.

1845 წელს მიხეილ ვორონცოვი საქართველოში, კერძოდ კი, თბილისში ჩამოვიდა (დაბრუნდა) არა როგორც რიგითი მოხელე ან ჩინოვნიკი, არამედ როგორც მეფისნაცვალის, ანუ იმპერატორის მოადგილე, იგივე კავკასიის ნამესტნიკი.

მ. ვორონცოვს ასევე მინიჭებული ჰქონდა განსაკუთრებულ დავალებათა მინისტრის წოდება, რაც უზრუნველყოფდა მისი უფლებების რეალიზაციას ყველა მიმართულებით და გაცილებით აიოლებდა ქვეყნებსა და მმართველ წრეებს შორის ურთიერთობას, რომელიც მანამდე მოუგვარებელი და დაუბალანსებელი იყო.

მეფისნაცვლის ინსტიტუტის ჩამოყალიბება დიდად არ განსხვავდებოდა მთავარმართებლის თანამდებობიდან, მაგრამ არსებობდა რიგი ფაქტორებისა, რომელთა წყალობითაც იგი მეტი დიპლომატიურობით, მოქნილობითა და სიზუსტით გამოირჩეოდა. მიუხედავად ამისა, ყველაფერი ეს გამოუსადეგარი შეიქნებოდა, რომ არა მიხეილ ვორონცოვის, როგორც შესანიშნავი მმართველის, დიპლომატის, პოლიტიკოსის, ქართველ ერზე მზრუნველი ადამიანის, ხელოვნების, განათლებისა და კულტურის მფარველის, მრეწველობისა და ეკონომიკის სულისჩამდგმელის მოღვაწეობა და საქმის უანგარო ერთგულება.

საქართველოში ჩამოსვლიდან ორ თვეში მიხეილ ვორონცოვმა მოიარა და დაათვალიერა სამეგრელო, იმერეთი, კახეთი, ქართლი, შავი ზღვის მაზრა, ჭარ-ბელაქანი და ახალციხის მაზრა. „მეფისნაცვალმა შეადგინა ამიერკავკასიისა და საქართველოს მხარის გეოგრაფიული მოწყობის გეგმა. მას ჩაფიქრებული ჰქონდა მრეწველობის, განათლების, ეკონომიკისა და სხვა მნიშვნელოვანი დარგების განვითარება. ვორონცოვს მიაჩნდა, რომ ეროვნული მენტალიტეტისა და ადათ-წესების დაცვა იყო უპირველესი გარანტი იმისა, რომ არ დაკარგულიყო ნდობა ხალხსა და მეფისნაცვალს შორის, რამაც უაღრესად დადებითი შედეგი გამოიღო“.⁵

თუმცა, იყვნენ ადამიანები, რომელთაც მიაჩნდათ, რომ მიხეილ ვორონცოვის პოლიტიკა მიმართული იყო ქართველთა გარუსებისა

⁵ საქართველოს 1904 წლის კალენდარი, თბ., 1903, გვ. 103.

და გადაგვარებისაკენ. ცხადია, ამ მოსაზრების ავტორებს დღესაც ჰყავთ დამცველები, ჩვენ მათ ნააზრევსაც შევეხებით.

ვორონცოვმა თბილისში დამკვიდრებისთანავე დაიწყო ახალი პოლიტიკური კურსის გატარება, რაც აისახა 1846 წელს ნიკოლოზ პირველისადმი გაგზავნილ მოხსენებაში: „ყოველი ცვლილება და ყოველი ახალი საქმე, რომელიც ცვლის საუკუნოვან ადათებს, მეტიხმეტად ძნელი გასატარებელია ყველგან, განსაკუთრებით აქაურ მხარეში, და ამიტომ მსგავს შემთხვევაში უნდა ვიმოქმედოთ დიდი სიფრთხილით. ძალდატანებითი ზომები არა თუ მოიტანენ სიკეთეს, მათ შეიძლება ჰქონდეთ ძალიან ცუდი შედეგები“.⁶

მისი, როგორც მეფისნაცვლის, ტოლერანტული დამოკიდებულება ხალხის მიმართ მაშინვე გახდა ცნობილი. მან გაატარა მნიშვნელოვანი ღონისძიებები — დაწყებული მიწის მესაკუთრეობიდან, დამთავრებული მთელი რიგი საგლეხო რეფორმებით.

მიხეილ ვორონცოვის ერთ-ერთ უმთავრეს მიღწევად უნდა ჩაითვალოს, თავად-აზნაურთა მხრიდან მთავრობისადმი წოდებრივი კუთვნილების შესახებ წაყენებული ულტიმატუმების დადებითად გადაწყვეტა. კერძოდ, იმპერატორთან შეთანხმებით, გადაისინჯა 1831 წლის სენატის მიერ მიღებული შემოწმების ოქმი და დადგენილება, რომელიც ხარვეზებით საჯსე აღმოჩნდა.

აღმოსავლეთ საქართველოს თავად-აზნაურთა საკითხის შესწავლა შედარებით იოლი გამოდგა, ვინაიდან 1783 წლის გეორგიევსკის ტრაქტატზე თანდართული იყო მათი სია, ხოლო დასავლეთ საქართველოს თავად-აზნაურთა პრობლემის გადაწყვეტამ დიდი მითქმა-მოთქმა გამოიწვია. სათავადო აზნაურები ცალკე გამოყვეს და ამიერიდან აღირიცხებოდნენ, როგორც დამოუკიდებელი აზნაურები. 1850 წლის დეკემბრიდან იმერეთისა და გურიის თავადებსა და აზნაურებს მიეცათ უფლება, ცალ-ცალკე აერჩიათ წინამძღოლები. ასევე, ქუთაისში დაფუძნდა თავად-აზნაურთა დეპუტატების საკრებულო.

1846 წელს მიხეილ ვორონცოვის დავალებით ჩრდილო ამერიკიდან და ეგვიპტიდან გამოიწერეს ბამბის თესლი და ბამბის წარმოების მანქანები, ხოლო აღბანეთიდან, ყირიმიდან და სმირნიდან — თამბაქოს თესლი.

მიხეილ ვორონცოვის დამსახურებაა ისიც, რომ თბილისთან ახლოს, ნორიოში 1848 წელს შეიქმნა მეცხვარეობის საცდელი ფერმა,

⁶ ვ. ნ. ივანენკო, ამიერკავკასიის სამოქალაქო აქტები, 1901, მოსკოვი, გვ. 249, რუსულ ენაზე.

საიდანაც დაინტერესებულ ოჯახებს თუ ფერმერებს მოსაშენებლად უფასოდ ეძლეოდათ მერინოსის ჯიშის ცხვარი. ამ ფერმამ სულ 7 წელი იარსება, მაგრამ გარკვეული წვლილი ნამდვილად შეიტანა ქართული მეცხვარეობის განვითარების საქმეში.

1850-იანი წლების დასაწყისში თბილისში დაიწყო სამრეწველო ობიექტების მშენებლობა, რომელნიც შემდეგში საფუძვლად დაედო საქართველოს ფაბრიკა-ქარხნებს და კუსტარულ საწარმოებს.

იმავე წლებში, თბილისში გაიხსნა აბრეშუმის სახაზინო წარმოება, სადაც დაასაქმეს პატიმარი ქალები; მენეჯმენტის არქონა და კვალიფიციური მუშახელის არარსებობა გახდა მიზეზი იმისა, რომ ფაბრიკა მალე დაიხურა, თუმცა მან საქართველოსა და კავკასიის მეაბრეშუმეობის განვითარებას ხელი ნამდვილად შეუწყო.

1851 წელს სოფელ დრეში⁷ მ. ვორონცოვის ინიციატივით გაიხსნა მაუდის ფაბრიკა. ჩვენ შემოგვრჩა მისი წერილი მისივე მოადგილის რეადისადმი, სადაც ის წერს: „ჩვენ გვაქვს იმედი იმისა, რომ მაუდის ფაბრიკა წარმატებით გაართმევს თავს მოვალეობას და ის უზრუნველყოფს კავკასიის კორპუსის სალდათებისათვის საჭირო და საკმარისი მაუდის დამზადებას. მაუდის ფაბრიკის არსებობისათვის აუცილებელია ნამდვილი და სარწმუნო გასაღება, ე. ი. ის, რომ კომისარიატი საჭირო მაუდს ფაბრიკიდან ყოველთვის ღებულობდეს. ასეთი ღონისძიება მუდამ ხელსაყრელი იქნებოდა თვით კომისარიატებისთვის. მაგრამ რუსეთში სალდათის მაუდის ფაბრიკისათვის დამტკიცებული წესების პირობებში ფინანსთა მინისტრი თვლის, რომ დიდი რაოდენობით აქაური მაუდის მიღება გამწვანდება და ვშიშობ, რომ ეს სასარგებლო საქმე, ესოდენ ხელსაყრელი როგორც ხაზინისათვის, ისე აქაური უზარმაზარი მეცხვარეობისათვის, რომელიც ბაზარს თითქმის ვერ პოულობს, სავსებით შეწყდება“.⁸

1850-იანი წლებიდან თბილისში ცხოვრობდა შვეიცარიელი მეწარმე შტიუსე, რომელმაც 1851 წელს თბილისშივე გახსნა ლითონის ჩამომსხმელი ქარხანა. ამის შესახებ ვორონცოვი იმპერატორს სწერდა: „ჩემი დიდი სურვილი იყო, თბილისში გამეხსნა ლითონ-ჩამომსხმელი ქარხანა და შესაბამისად, 1850 წელს ნება დავრთე შესაბამის სამსახურებს, თბილისში მცხოვრებ მექანიკოს შტიუსესთვის მიეზომათ მიწა და მასვე⁹ ჩემს განკარგულებაში არსებუ-

⁷ იმხანად შედიოდა თბილისის შემადგენლობაში, ახლა კი ეკუთვნის თუთრიწყაროს რაიონის ორბეთის თემს.

⁸ Акті, X, გვ. 886.

⁹ ანუ შტიუსეს.

ლი თანხიდან მივეცი 10 ათასი მანეთი. ამ წარმოების შენობა დასრულებულია და ეს თავდება სესხისა. უცხოეთიდან გამოწერილია ზუსტი ნაკეთობის მანქანები, ქარხანა მიმდინარე წელს უკვე ამოქმედდა. გარდა ამისა, ამ უკანასკნელი ორი წლის განმავლობაში მუშაობს ასეთივე თუჯის სამსხმელო ქარხანა, რომელიც ეკუთვნის არტილერიის პოლკოვნიკს ყორღანოვს“.¹⁰

ვორონცოვის მხარდაჭერით 1846 წელს სოფელ ღვარევიში ელიზბარ და დიმიტრი ერისთავებმა ააგეს მინის ქარხანა, რომლის მიერ წარმოებული მინის ტარა გამოირჩეოდა მაღალი ხარისხით და, შესაბამისად, მახლობელ ბაზარზე ყველაზე მაღალტექნოლოგიურ პროდუქციად იყო მიჩნეული.

XIX საუკუნის 50-იან წლებში განახლდა ქართული პერიოდული პრესის გამოცემა, რომელსაც სათავეში ჩაუდგა გიორგი ერისთავი. ჟურნალს ეწოდა „ცისკარი“, რომელიც გამოდიოდა ყველთვიურად. ამ ჟურნალში იბეჭდებოდა ქართული მხატვრული ლიტერატურის ნიმუშები, ასევე რუს და უცხოელ მწერალთა ნაწარმოებები.

თბილისში გამოსვლა დაიწყო ყოველწლიურმა კალენდარმა, სადაც თავს იყრიდა ყველა სახის მასალა, რაც ენციკლოპედიურ განათლებას აძლევდა დაინტერესებულ საზოგადოებას.

გარდა იმისა, რომ ხიდების, გვირაბების, გადასარბენი ბორნების, ქარხანა-ფაბრიკების მშენებლობა გაჩაღდა, ვორონცოვი ხელიდან არ უშვებდა არც ერთ შემთხვევას, რომ თავისი მოღვაწეობა კულტურულ-საგანმანათლებლო კუთხითაც წარემართა.

თუ როგორ აფასებდა ქართულ კულტურასა და, საერთოდ, ქართველ ერს მიხეილ ვორონცოვი, კარგად ჩანს მის მიერ იმპერატორისადმი გაგზავნილ ერთ წერილში: „წიგნის ბეჭდვა აქ პირველად დაიწყო მეფე ვახტანგის დროს, ას წელზე მეტი ხნის წინათ, მაგრამ მის დროს წლიურად ორი წიგნი თუ გამოდიოდა, ხოლო მის შემდეგ შეუწყვეტელი შფოთის წყალობით, ქვეყანას რომ გლვეჯდა, ერთიც არ დაბეჭდილა და ახლა საეკლესიო წიგნებს აქ მოსკოვიდან ღებულობენ. ეს მაშინ, როცა ლიტერატურის და მხატვრული სიტყვისადმი გემოვნება აქ არასოდეს არ წყდებოდა. ღირსია აღინიშნოს, რომ მაშინ, როცა ევროპის ყველა ქვეყანაში სალაპარაკო ენა იცვლებოდა, აქ რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში ძირეულმა ენამ შეინარჩუნდა თავდაპირველობა. განთქმული პოემა „ვეფხისტყაოსანი“, დაწერილი 700 წლის წინათ, თამარ მეფის დროს, ახ-

¹⁰ Акти, X, გვ. 887.

ლაც ითვლება ქართული ენის საუკეთესო ნიმუშად. საქართველოში თითქმის ყველამ ზეპირად იცის ეს პოემა. უკანასკნელი 50 წლის განმავლობაში და ახლაც წარჩინებული ქართველი ოჯახებიდან ბევრნი არიან, რომლებიც ეწევიან ლიტერატურულ მუშაობას პროზაში და ლექსში, ორიგინალის თუ თარგმანის სახით. ამგვარი კულტურული მიმართულება საჭირო იყო წამექეზებინა, რათა საზოგადოებაში გავრცელებულიყო ეს კეთილშობილი მისწრაფება ხელოვნებისადმი“.¹¹

ვორონცოვისეული შეფასება განსაკუთრებით საგულისხმოა დღეს, როცა თვით ქართველთა შორის შეიმჩნევა ტენდენცია ნიჰილისტური დამოკიდებულებისა ჩვენი ერის ისტორიული წარსულისა და კულტურისადმი.

1850 წლის 2(15) იანვარს თბილისის გიმნაზიის სააქტო დარბაზში სცენისმოყვარეთა ძალებით, გიორგი ერისთავის რეჟისორობით და მონაწილეობით დაიდგა სპექტაკლი „გაყრა“. სწორედ ეს თარიღი არის მიჩნეული ქართული თეატრის აღდგენის დღედ. თბილისის საჯარო ბიბლიოთეკისა და ნუმიზმატიკური საზოგადოების დაარსებას მართლაც შეუფასებელი მნიშვნელობა ჰქონდა ქართული საზოგადოების სულიერი და კულტურული დაწინაურებისათვის.

1846 წელს კავკასიის მეფისნაცვლის შიდა ბიბლიოთეკისა და 1842 წელს დიმიტრი ყიფიანის ინიციატივით გახსნილი „კერძო სამხანაგო ბიბლიოთეკის“ ბაზაზე დაარსდა „ტფილისის საჯარო ბიბლიოთეკა“. ბიბლიოთეკის გამართვა და დირექტორობა დაევალა მეფისნაცვლის კანცელარიის ინსპექტორს გავერილ ტოკარევს, რომელსაც ასევე დიდი სამსახური გაუწია იმხანად თბილისში მყოფმა ნევეშატელის აკადემიის აკადემიკოსმა, შვეიცარიელმა მოგზაურმა, მკვლევარმა და გეოლოგმა მარი-ფრედერიკ დიუბუა დე მონპერემ (1798-1850).

აქვე აღვნიშნავთ ერთ ფრიად საგულისხმო ამბავს, მიხეილ ვორონცოვმა 1847 წელს თხოვნით მიმართა ცნობილ ქართველ პოეტსა და საზოგადო მოღვაწეს ვახტანგ ორბელიანს,¹² მისი სახსრებით აეგო საჯარო ბიბლიოთეკისთვის შენობა, რაზეც ვახტანგ ორბელიანი მყისვე დათანხმდა. ახლად აგებული შენობა 1851 წელს გადაეცა საჯარო ბიბლიოთეკას. ვორონცოვის დავალებით 1850 წელს

¹¹ АКТЫ, X, გვ. 881.

¹² 1812-1890, ერეკლე II შვილიშვილი, თეკლე ბატონიშვილის ვაჟი.

ბიბლიოთეკის დირექტორად მოსკოვიდან მოწვეულ იქნა ლუდვიგ დე სან-ტომა, რომელიც მალევე შეცვალა მისმა შვილმა, რადგან ის ავადმყოფობის გამო უკანვე, მოსკოვში დაბრუნდა.

მანამდე კი ვორონცოვი წერდა იმპერატორს: „რუსული დრამატული წარმოდგენების დამოუკიდებლად, 1850 წლის დასაწყისში იყო პირველი ცდა წარმოდგენების დადგმისა ქართულ ენაზე თბილისის საზოგადოების საუკეთესო პირებისაგან. ამ ცდას წილად ხვდა სრული წარმატება, რამაც დაამტკიცა, რომ შეიძლება შეიქმნეს მუდმივი ქართული თეატრი. გამოჩნდნენ არტისტები, ამოღებულია ქართული მწერლობის ბევრი, ადრე დავიწყებას მიცემული, სრულფასოვანი ნაწარმოებები და გადაკეთებულია სცენისათვის. ქართული ლიტერატურა გამოცოცხლდა“.¹³

შური — ეს განსაკუთრებული სენი კაცთა მოდგმისა ყოველთვის მუდმივი თანამდევნი იყო და არის დიდთა და კეთილთა საქმეების შემოქმედთა. არც მიხეილ ვორონცოვი და მისი მოღვაწეობა ყოფილა გამონაკლისი.

მაუდის ფაბრიკის დახურვის მიზეზი მხოლოდ და მხოლოდ რუსეთის იმპერატორის კარზე მომსახურე უსაქმური ჩინოვნიკები იყვნენ, რომლებიც ფინანსთა და ვაჭრობის მინისტრებს აიძულებდნენ ვორონცოვის დაწყებული ყველა საქმე ჩაეგდოთ, რასაც დრემის მაუდის კომბინატის (ფაბრიკის) დახურვაც ადასტურებს.

„ჩვენ თვალს ვადევნებთ ვორონცოვის მოღვაწეობას და უნდა აღინიშნოს მისი უეჭველი დამსახურება, რომელიც მიუძღვის მხარის¹⁴ განათლების განვითარების საქმეში, თბილისში საჯარო ბიბლიოთეკის გახსნაში, გეოგრაფიული საზოგადოების კავკასიის განყოფილებისა და სასოფლო-სამეურნეო საზოგადოების შექმნაში, სტამბების დაარსებაში, გაზეთ „კავკაზისა“ და „კავკაზსკი კალენდრის“ ბეჭდვის დაწყებაში, თბილისში შესანიშნავი თეატრის აშენებაში“.¹⁵

XX საუკუნის დასაწყისში გამოცემული კრებული იუწყებოდა: „ვორონცოვს თავის სამშობლოსათვის უყვარდა ჩვენი მხარე და სიყვარულით და ერთგულებით განაგებდა მას. მისი ზრუნვის თავი¹⁶ მიზანი იყო ადგილობრივ მცხოვრებთა სიკეთე და ბედნიერება. მას კარგად ესმოდა, რომ უწინარეს ყოვლისა საჭირო იყო ადგილობრივი

¹³ Акти, X, გვ. 881.

¹⁴ იგულისხმება საქართველო.

¹⁵ Акти, ტ. X, გვ. 8.

¹⁶ მთავარი.

ელემენტი დაეახლოებინა რუსეთისათვის. ეს უნდა მომხდარიყო მშვიდობიანად, ძალდაუტანებლად, კულტურულად. ძალდატანებითი ზომები არამც თუ სარგებლობას არ მოიტანენ, პირიქით, შეუძლიათ ცუდი შედეგებიც მოიტანონო, – მოახსენა მან ერთხელ იმპერატორს. ამიტომ, ვორონცოვმა თავიდანვე მიჰყო ხელი კულტურულ შრომას. ბევრ ახალგაზრდას რუსეთში განათლების მიღების შეძლება მისცა, დააარსა კავკასიაში გიმნაზიები, სახელოსნო და სახალხო სკოლები, ხელს უწყობდა მრეწველობის ყველა დარგის განვითარებას. ამის გარდა იგი ზრუნავდა ხალხის გონებრივ განვითარებაზეც. დააარსა გაზეთები, მშვენიერი საოპერო და დრამატული თეატრები. ერთი სიტყვით, ვორონცოვში ჩვენ ვხედავთ შეგნებულ მსოფლიოში გავლენიან პოლიტიკოსს, რომელიც ხალხის გულს იგებდა არა შიშით და დევნით, არამედ სიყვარულით, თანადგომითა და სერიოზული დახმარებით“.¹⁷

მიხეილ ვორონცოვი თავის ყოველწლიურ მიმოხილვაში, რომელიც შეეხებოდა სოფლის მეურნეობის, მეწარმეობის თუ ტექნიკურ მიღწევებს, წერდა: „ყველა საგანი (გაკეთებული მხარეში) ავლენს კავკასიის უდიდეს სიმდიდრეს. სხვადასხვანაირობა, რომელიც ამიერკავკასიის ყოფა-ცხოვრებისათვის საერთოდ დამახასიათებელია, ისტორიულობის, ხალხისა და ჰავის მხრივ, ყველაზე მეტად გამოიხატა ამ მხრის ბუნებრივ და სამრეწველო ნაწარმოებებში. თუ საქართველოს მისწრაფება მრეწველობისადმი, ასევე, ხალხის დაინტერესება ძლიერი ეკონომიკური ბერკეტის შესაქმნელად ხელისუფლების მხრიდან იქნება შეუზღუდავი, უფრო განვითარდება ამიერკავკასიისა და საქართველოს ეკონომიკა და ისინი შეძლებენ რუსეთის მომარაგებას ეროვნული პროდუქციით“.¹⁸

„1845-1850 წლებში თავად ვორონცოვის მიერ განხორციელებულმა მთელმა რიგმა მნიშვნელოვანმა ღონისძიებებმა, ჩვენში სოფლის მეურნეობის გასავითარებლად, ახლანდელი საზოგადოების პრაქტიკული მოღვაწეობისათვის საუკეთესო ნიადაგი შექმნეს“,¹⁹ – აღნიშნავდა ნიკო ნიკოლაძე. მასვე მიაჩნდა, რომ სწორედ XIX საუკუნის შუა პერიოდმა გადამწყვეტი როლი შეასრულა საქართველოს ეკონომიკური და სტრატეგიული განვითარების სამამულიშვილო საქმეში, რაშიც მიხეილ ვორონცოვის დამსახურება ენით აუწერელია.

ნიკო ნიკოლაძე ასევე მიუთითებს იმ წარმატებებზე, რომელსაც

¹⁷ საქართველოს კალენდარი-1904, ვ. გუნიას რედაქციით. თბ., 1903, გვ. 219.

¹⁸ Акти, X, გვ. 889-890.

¹⁹ ნ. ნიკოლაძე, თხზულებანი, ტ. 4. თბ., 1964. გვ.

საქართველომ სოფლის მეურნეობის სხვადასხვა დარგში უმოკლეს დროში მიაღწია. კერძოდ, „1850 წლის მარტის გამოფენაზე წარმოდგენილი იყო 2000-მდე ნიმუში. უყურადღებოდ ვტოვებთ რა აქაური მეურნეობის ჩვეულებრივ ნაწარმოებებს, სიმოკლისათვის დავასახელებთ შემდეგ პროდუქტებს: ხორბალი არნაუტკა, ჩინური ბრინჯი, რომელიც მშრალ ადგილებში მოდის, გარეული შვრია, გამხმარი ხილი, კაკალი, ჭარხალი, წიწმატი²⁰, ადგილობრივი და იტალიური ამოხვევის აბრეშუმი, აბრეშუმის ქულა, აბრეშუმის პარკი, დართული და დაურთავი მატყლი, თივთიკი, ანგორის ჯიშის თხების თივთიკი, ესპანური მატყლი, იონჯა, ხის ჯიშების 37 ნიმუში, ადგილობრივი, თურქული და ჰავანური (ეიდაროვის) თამბაქო, ბალისა და გარეული ენდრო (საღებავი) — დამუშავებული ადგილობრივი და ფრანგული ხერხებით, ადგილობრივი და ფრანგული დამუშავების ზაფრანა, ადგილობრივი გამოყვანის ინდიგო, ავინიონური მსხალი, ალისარჩული, ბაია, საღებავი ირმისთვალა, თრიმელი, ბროწეულის ქერქი (საღებავისთვის), გარეული ვაშლის ხის ქერქები (საღებავისთვის), სხვადასხვა ხარისხის მთრმილავი ნივთიერებები, ადგილობრივი, ამერიკული და ეგვიპტური თესლებიდან მოყვანილი ბამბის (გრძელბოჭკოვანი) ბამბაზია და სხვა.

თავადმა ვორონცოვმა ეს გამოფენა მოაწყო რამდენიმე თვით ადრე კავკასიის სასოფლო-სამეურნეო საზოგადოების დაარსებამდე. თითქოს ამით უნდოდა ეჩვენებინა ჩვენი მხარის ყველა სიმდიდრე. მისი მთავარი დევიზი იყო „ყველაფერი ეს შენ მოგეცი, იშრომე და განავითარე“.²¹

სწორედ ამიტომ დაწერა ლევ ტოლსტოიმ თავის მოგონებებში მიხეილ ვორონცოვის პიროვნებაზე: „ბრძენკაცად და გენიალურ ორგანიზატორად არ დაბადებულა, ის ასეთი გახდა თავისი სურვილით; დაჟინებული მონღომებითა და მეცადინეობით იგონებდა მეთოდებს, როგორ აეყვავებინა და განევითარებინა მის მიერ მართული ქვეყანა; დაძაბული გონებრივი შრომის შედეგი იყო თავადის სწრაფვა და ბრძნული გადაწყვეტილებების მიღება“.²²

ავის მთქმელს რა გამოლევს?

აი, ესენიც: „დაიწყო საქართველოს კულტურული დაპყრობა რუსეთის მეფის ხელისუფლების მიერ. ამ „დაპყრობის“ დასაწყისს

²⁰ მებაღეებსა და მებოსტნეებს არ შეეძლოთ წლის იმ დროში წარმოდგინათ თავიანთი ნახელავი.

²¹ ნიკოლაძე, იქვე.

²² ლ. ტოლსტოი, ავტობიოგრაფიული ტრილოგია, თბ., 1935, გვ. 212.

დაემთხვა კავკასიაში მეფისნაცვლად მ. ს. ვორონცოვის დანიშვნა (1844-1854), რომლის პირფერობა და ლოიალობა კარგად ნიღბავდა მის ნამდვილ განზრახვებს, საქართველოსა და მთელი კავკასიის რუსიფიკაციის საქმეში“.²³

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პედაგოგიკის კათედრის გამგე, აწ განსვენებული პროფესორი გ. თავზიშვილი ვორონცოვის მოღვაწეობას მიიჩნევდა საქართველოს გარუსებისკენ სწრაფვად, თუმცა ამავდროულად იმასაც აღიარებდა, როგორ აღაშენა და განამშვენა მეფისნაცვალმა მთელი საქართველო. იგი აცხადებს: „ვორონცოვის ყველა ამ ღონისძიებას ობიექტურად არ შეეძლო სარგებლობა არ მოეტანა ხალხისათვის, თუმცა სუბიექტურად ის მათ ატარებდა როგორც უფრო მოხერხებულ საშუალებებს ნაციონალური განვითარების გზიდან ქართველი საზოგადოების აცდენისა და რუსებთან მისი უმტკივნეულო ასიმილაციის მიზნით“.²⁴ იქვე მოყვანილი აქვს ციტატა რუსი ისტორიკოსის ივანენკოს წერილიდან, რომელსაც მისი აბსურდულობიდან გამომდინარე აქ ნამდვილად არ გავიმეორებთ.

თავზიშვილი ყველა გზით ცდილობს ვორონცოვის ავტორიტეტი დაბლა დასცეს: „მეფისნაცვალმა ვორონცოვი, როგორც ამ მოძრაობის²⁵ აგენტი, მრავალნაირად აჩქარებდა თავადაზნაურული ყოფა-ცხოვრების ლიკვიდაციის პროცესს. ხედავდა რა ვორონცოვი ქართველ თავადაზნაურობაში მეფის ხელისუფლების საიმედო დასაყრდენს, ყოველგვარად უწყობდა ხელს მის შეზრდას რუსულ ბურჟუაზიულ ურთიერთობათა ახალ სისტემასთან“.²⁶

ვახტანგ კოტეტიშვილიც (1893-1937) ტენდენციურად აფასებდა ვორონცოვის პიროვნებას: „ვორონცოვის ხანა უნდა ჩაითვალოს იმ სისტემატური რეაქციის ეპიზოდად, რომელსაც მეფის რუსეთი აწარმოებდა საქართველოს მიმართ. ვორონცოვს მხოლოდ ის „დამსახურება“ მიუძღვის, რომ მან გამოიჩინა დიპლომატიური უნარი და მოქნილობა, რის საშუალებითაც თავისი პოლიტიკის ბადეში მოაქცია ქართველი არისტოკრატის დიდი ნაწილი. ვორონცოვს საქართველოს სასარგებლოდ არაფერი გაუკეთებია“;²⁷ „ვორონცოვის ხანა უნდა ჩაითვალოს იმ სისტემატური რეაქციის ეპიზოდად,

²³ გიორგი თავზიშვილი, რჩეული ნაწერები, წიგნი I, თბ., 1974, გვ. 165.

²⁴ იქვე.

²⁵ საუბარია რუსეთთან საქართველოს ასიმილაციაზე.

²⁶ თავზიშვილი, იქვე.

²⁷ ვახტანგ კოტეტიშვილი, რჩეული ნაწერები, წ. I, თბ., 1965, გვ. 171.

რომელსაც მეფის რუსეთი აწარმოებდა საქართველოს მიმართ... ვორონცოვმა დიდი სამსახური გაუწია რუსეთს, მაგრამ რა მფარველობა გაუწია საქართველოს, არა ჩანს. მართალია, მან ენერგიულად მოკიდა ხელი ჩვენს ქვეყანას, კულტურას თითქოს სათავეში ჩაუდგა, მაგრამ იგი თავის საქმეს აკეთებდა და თუ ზოგჯერ ქართულ საქმეს გადმოხედავდა, ეს იყო თვალის ახვევა და შირმა. იგი ქმნიდა იმ ცენტრებს, სადაც აჩქარებით და სისტემით ხდებოდა ეროვნული დეგრადაცია“.²⁸

მაგრამ რა ვუყოთ ფაქტებს? რა ვუყოთ იმ სახელოვან ქართველთა გამონათქვამებს, რომლითაც ისინი ვორონცოვის მოღვაწეობას აფასებდნენ?

არჩილ ჯორჯაძე (1872-1913 წწ.) ბრძანებს: „ვორონცოვის ხანა განსაკუთრებული ხანა იყო ჩვენში. არც წინედ, არც შემდეგში, მის მსგავს მოვლენას არა ვხედავთ. ვორონცოვის პოლიტიკა იყო სწორედ ის პოლიტიკა, რომელსაც საუკუნოების განმავლობაში ამაოდ ეძებდა რუსეთის მმართველობის წრეში ქართველთა პოლიტიკური აზროვნება. ერთგულება და მჭიდრო კავშირი რუსეთთან, ხოლო ნაცვლად ამისა ქართველების ეროვნულ-კულტურული აღორძინების უზრუნველყოფა რუსეთის მფარველობის ქვეშ. ვორონცოვის ხანამდე მხოლოდ პირველ ნაწილს ამ პოლიტიკური ფორმულისას მიეცა რეალური ხასიათი, ხოლო მეორე ნაწილი კი ოცნება იყო და განუხორციელებელი წადილი. ვორონცოვმა პირველმა გაბედულად გამოაცოცხლა ეს დღემდე განუხორციელებელი იმედი. ქართველთა ეროვნული კულტურა რუსეთის მფარველობის ქვეშ, — ეს ოცნება რეალობად იქცა და ფერმიხდილი წადილი ბრჭყვიალა ფერადებით შეიმოსა“.²⁹

ასეთივე შეფასებას იძლევა მელანია ბადრიძე-მამაცაშვილიც, რომელიც სრულიად ახალგაზრდა გარდაიცვალა და რომლის სახელი თითქმის დავიწყებულია. ის წერს: „დიდი ხანია არ ვყოფილვარ საქართველოს დედა-ქალაქში, და როცა დავბრუნდი, ვეღარ ვიცანი. ჩემს აქ არ ყოფნაში, ჩვენი აზიური ქალაქის ცვლილება ჩემთვის აუწერლად გასაოცარი იყო... მივხვდი, რომ მოვესწარი საქართველოს განათლების საუკუნეს, რომ მაშასადამე ამაოდ არ მიმეცადინია, რაც შემეძლო ჩემს ცოდნას რომ შევსწირე ძალა, რომ ეხლა არავინ გამკიცხავს, რომ ეხლა თვით ჩვენი ქალ-ვაჟები გამოდიან თეატრის სცენაზე და თამაშობენ პიესებს და როგორს? — ქართულს!..

²⁸ იქვე, 172.

²⁹ არჩილ ჯორჯაძე, ძველი და ახალი, თბ., 1906, გვ. 78.

არა მჯეროდა რომ ტფილისში ვიყავი, ან უკეთ რომ ვსთქვა, რომ ტფილისში, ჩემს თანამემულეთა შორის ასეთი განათლება იყო. როდესაც ამაში დავრწმუნდი, კიდევ გავცოცხლდი რაღაც დიდებით, თითქოს ახალი წვიმა დამეპკურა, თითქოს გადამერეცხა ჩემს ძვლებიდან მთელი ძველი აზიური ჟანგი... მაღლობა ღმერთს და ქება მთავრობისგან მიღებულს ჩემი ძვირფასი სამშობლოსადმი“.³⁰

არ არსებობს ეროვნული მნიშვნელობის არც ერთი სფერო კულტურისა და მეცნიერებისა, რომლის განვითარებაში ვორონცოვს თავისი წვლილი არ შეეჩანოს. როდესაც ავადმყოფობის გამო მიხვილ ვორონცოვი, იმპერატორთან შეთანხმებით, სამშობლოში დაბრუნდა (მას შემდეგ საქართველოში აღარც დაბრუნებულა), თავის მოადგილეს და მოვალეობის შემსრულებელს, გენერალ რეადს მისცა მითითება, რომ არ უნდა შეჩერებულიყო ის პროცესები, რომელიც დაიწყო მეფისნაცვალმა და მათ შორის ჩამოთვლილია: ზრუნვა განათლებაზე, კულტურაზე, მეცნიერებისა და ტექნიკის განვითარებაზე.

ალექსანდრე დიუმა თავის ცნობილ რომანში „კაკასია“ ასე ახასიათებს ვორონცოვს: „ჯარისკაცები, რომლებიც ვორონცოვს პორტო-ფრანკოს ეძახდნენ მისი ლიბერალური და პროგრესული იდეებისათვის, ერთუზიანზმით იმსჭვალებოდნენ მისადმი, როცა ამ კეთილშობილ მხცოვანს მუდამ მშვიდს, თანაბარს, ალერსიანს, ყოველივე გაჭირვების გადამტანს, ხიფათში მუდამ აუღელვებელს და მოცინარს ხედავდნენ“.³¹

არის კიდევ რამდენიმე ფაქტი, რომლის ართქმა დანაშაული იქნება, კერძოდ, ამიერკავკასიის შემოსავალი 1845 წლისთვის (ვორონცოვი ახალი ჩამოსული იყო) შეადგენდა – 1 649 151 მანეთს, 1849 წლისთვის – 2 000 000 მანეთი, ხოლო 1851 წლის მონაცემებით – 6 226 492 მანეთი იყო. თავისთავად ცხადია, ასეთი ეკონომიკური ზრდა დაეტყო მოსახლეობის ზრდასაც. **თუ 1835 წელს თბილისის მოსახლეობა იყო 25 000, 1847 წლის აღწერით შეადგენდა 43 862 სულს.**

გარდაბნის მუნიციპალიტეტის ოფიციალურ გვერდზე ვკითხულობთ: „1835-1845 წლებში³² რუსეთის იმპერიის მეფისნაცვალ კაკასიაში იყო მიხვილ ვორონცოვი, რომელმაც გარდაბნის მტკვრის ჭალების სანადირო პოტენციალი დადებითად შეაფასა და აქ ააშენა თავისი სანადირო სასახლე“.³³

³⁰ გაზ. ტრიბუნა, 1921, № 115.
³¹ ა. დიუმა, კაკასია, თბ., 1964, გვ. 366.
³² წლები მითითებულია შეცდომით.
³³ ამჟამინდელი არქივის და მერიის შენობები.

აკად. გურამ შარაძე სამართლიანად შენიშნავს, რომ „მიუხედავად დიდი სამხედრო ნიჭისა და გამოცდილებისა, მ. ვორონცოვი მაინც არ იყო კავკასიის ასათვისებლად რუსეთის მიერ სამხედრო ძალის გამოყენების მომხრე: კავკასიაში ვორონცოვმა დიდი სახეული უფრო მშვიდობიანი სამოქალაქო მოღვაწეობით დატოვა! მან მოახერხა კავკასიის ხალხების, კერძოდ, ქართველების სიმპათიის მოპოვება რუსეთთან კულტურული შეერთების პროპაგანდით“.³⁴

მიხეილ ვორონცოვის პიროვნების შესახებ ყველაზე მეტი ნაშრომი აკაკი წერეთელმა დაგვიტოვა.

მიუხედავად იმისა, რომ აკაკი არ იყო ვორონცოვის არც თანამედროვე და არც პოლიტიკური მოღვაწე, მან ყველაზე ნათლად დაინახა მეფისნაცვლის დამსახურება ქართველი ხალხის წინაშე. „ძმობისა და მეგობრობის დამწერგავი“, „ქართველი ხალხის მამაშვილურად მოყვარული“, „ცით მოვლენილი ზე-კაცი“ და სხვ. ეს ეპითეტები აკაკის შემოქმედებაში მიხეილ ვორონცოვის მისამართითაა ნათქვამი.

პოემაში „ვორონცოვი“ აკაკი წერეთელი წარმოგვიდგენს ძმების, ვახტანგ და ალექსანდრე ორბელიანების, ნიკოლოზ ბარათაშვილის და დიმიტრი ყიფიანის სახეებს, რომლებიც ბჭობენ საქართველოს მომავალზე. ერთი ეპიზოდი დიმიტრი ყიფიანისა და ნიკოლოზ ბარათაშვილის დიალოგს ეთმობა:

(დიმიტრი)

„შენც კი მატყობ, მგონია,

რომ ვარ გახარებული?

დღემდი ჩვეულს ტანჯვისას,

სხვა გვარად მიგრძნობს გული.

გავიცანი ახალი

მე მთავარმართებელი

მისგან ჩვენი ქვეყნისთვის

ბევრ კეთილს გამოველი“.

პოეტს არ ავიწყდება ვორონცოვის მოღვაწეობის ადრეული წლებიც:

„ეს ის ვორონცოვია

ოდესას რომ მართავდა;

ვის ხელშიაც ზღვის პირი

გახრეკილი აჰყვავდა.

ჩვენში ადრეც ყოფილა

და უყვარს საქართველო,

³⁴ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა, თბ., 1991, გვ. 76.

მაშინ ყვავილოვანი
 დღეს კი დამჭკნარი მდელი!“

დიდი იმედით შეჰყურებს დიმიტრი ყიფიანი უკვე მხცით შემო-
 სილი ვორონცოვის საქართველოში ჩამოსვლას.

„მჯერა, რომ საქართველოს,
 ასე დასწეულბულს
 ნელა-ნელა განკურნავს
 და მოუბრუნებს ის გულს“.

ნიკოლოზ ბარათაშვილი პასუხობს:

„თუ მართლა შეიყვარა
 საბრალო ქართველობა,
 და თანც გამოიჩინა
 ჩვეულებრივ ქველობა.
 მეტიც არა უნდა რა...
 მოიგებს ქართველის გულს
 და აქ საშვილიშვილოთ
 ჩაჰნერგავს წრფელ სიყვარულს“.

დიახ, არ შემცდარა აკაკი, როცა ამ სიტყვებს წერდა, ვორონ-
 ცოვმა საქართველოს ახალ ისტორიაში თავისი სათქმელი ისე თქვა,
 რომ მისი წაშლა გამორიცხულია.

მე-19 საუკუნის შუა ხანებში საქართველო, ვორონცოვის
 თვალით დანახული, ასე წარმოგვიდგინა:

(ვორონცოვი, მარტო დაფიქრებული დადის)
 „მე რომ მინახავს, ის აღარ არის!
 რამ გამოცვალა ასე ქართველი?
 სადღაა მისი ამაყი სახე,
 შეუპოვრობის გამომხატველი?
 ძალ-დატანებით შეშინებულსა,
 თითქოს, დასმია რაღაც ბეჭედი,
 გმირი ქცეულა ნაცარქექიად
 და მოუხრია მონურად ქედი“.

რა თქმა უნდა, საქართველოს რუსეთთან შეერთებას ნამდვილად
 ჰქონდა თავისი ჩრდილოვანი მხარეები, რასაც არ შეიძლებოდა თავისი
 დადი არ დაეჩნია ქართველი ერის ყოფისათვის, მაგრამ მეფე
 ერეკლეს ბრძნულმა პოლიტიკურმა ორიენტაციამ მთავარი შედეგი
 მოიტანა: ქართველი ხალხის ფიზიკური და სულიერი გადარჩენა,
 რაც ძირითადად სარწმუნოების ერთიანობით იყო განპირობებული.

დიმიტრი ყიფიანისა და მიხეილ ვორონცოვის დიალოგი მშვიდ ვითარებაში მიმდინარეობს, რადგან ურთიერთპატივისცემითაა გამსჭვალული და მიზნად არა საკუთარ აზრთა უპირატესობის დამტკიცებას, არამედ ჭეშმარიტებამდე მისვლასა და სწორი დასკვნების გამოტანას ისახავს:

(დიმიტრი)

„ვამბობდით: ძმურად გამოგვაშუშებს,
რომ აღგვადგინოს უფრო ძლიერად
და მასთან ერთად ჩვენც შევებრძოლოთ
საქრისტიანოს მტერს ღონიერად.

„ძალა აღმართს ხნავს“ ნათქვამი არის,
არ აგვისრულდა ის, რაც გვეგონა
აგვხადეთ მძინარს ყოველიფერი
და შევიქმენით მორჩილი მონა“.

(ვორონცოვი)

„სცდები! რუსეთმა თქვენს დასაპყრობად
როდის იხმარა მახვილით ძალა?
თქვენ თხოულობდით, ზომ, დახმარებას?
და თქვენი თხოვნა მან შეიწყალა!“.

ვორონცოვის პასუხში არა დაყვედრების სულისკვეთება, არამედ მოყვასისადმი ქრისტიანის გულწრფელი სიყვარული ჩანს:

„აბა, მეც გეტყვი, როგორც მამა შვილს,
გაგიზიარებ ყველა ჩემს ზრახვებს,
თუ ქართველები მომემყვლებით
და შენც გადასცემ ამ ჩემ სურვილს სხვებს:

მინდა, ქართველი დარჩეს ქართველად
ისე, როგორც ყოფილა ძველად,
მისი წარსული მომავლისათვის
ვიხმარო მხოლოდ მე საფუძველად.

არც რჯულს შევეხო, არც ეროვნებას,
არც მისს სიწმინდეს, მის დედა-ენას,
რომ არ უშლიდეს მომავლისათვის
სწორსა მსვლელობას და აღმა-ფრენას!“

რაც მთავარია, ეს არ ყოფილა ცარიელი სიტყვები, ვორონცოვმა სიყვარული იმპერიისათვის თავშეფარებული მცირერიცხოვანი ერისა, რომელიც რწმენისა და მამულის დაცვისათვის ყოველდღიურმა თავგანწირულმა ბრძოლამ სრული მოსპობის საფრთხის წი-

ნაშე დააყენა, თავისი მოღვაწეობით დაადასტურა.

დიმიტრი ყიფიანი გულწრფელად ლოცავს:

„კურთხეულ იყოს თქვენი განზრახვა
და მობრძანება მთავარ-მართებლად!
თქვენთვის თავს დადებს მთლად საქართველო
და გაუხდებით სადიდებელად!“

მართალია, ეს პოემა მაღალმხატვრულობით არ გამოირჩევა და ამ მხრივ დიდად ჩამორჩება აკაკის სხვა სახელგანთქმულ პოემებს, მაგრამ იგი ყურადსაღებია და დიდად საგულისხმო იმ ობიექტურობის გამო, რომელსაც აკაკი საქართველოს ისტორიაში უმნიშვნელოვანესი მოვლენის ანალიზისას იჩენს. აკაკი წერეთელი მიხეილ ვორონცოვისადმი გულწრფელი პატივისცემით გამსჭვალული ნახევარი საუკუნის შემდეგ ასე მიმართავს მის ქანდაკებას, რომელიც თბილისში მისივე სახელობის მოედანზე იდგა:

„ეგ შენი სახე, სხივმომფინარე,
ხიდის წინა სდგას გაბრწყინებული
და გადაჰყურებს მტკვარს ქუდ-მოხდილი
მოწყენილი და დაფიქრებული.

შენ ხომ არა ხარ ცისკრის სხივებზე
ჩამონაყოლი, ცით ჩამოსული,
მარად სახსოვარ-დაუვიწყარი
დიდ-ვორონცოვის უკვდავი სული?
თავს მიქნევ? ის ხარ? მაშ ნება მომეც,
დავემხო მის წინ და ვსცე თავყვანი
იმას, რომელსაც შეთვისებია
ჩემი გულის თქმა, ჩემი ზრახვანი“.

გამოღვიძებული და კმაყოფილი აკაკი თავის პოემას ასრულებს იმედიანად და დიდი რწმენით:

„ეს რა მეზმანა? ცხადივით ვნახე,
რომ ვორონცოვი გამომეცხადა
და დღევანდელი შავი პირ-ბადე,
ვით მოციქულმა მაღლით ამხადა.
თან „სამი სიტყვა“ გადმომცა მცნებად
და ამიღელვა მძინარეს გული!
ჩვენს ქვეყნებს შორის უნდა დამყარდეს
„ძმობა“, „ერთობა“ და „სიყვარული“.

1900 წელს აკაკიმ კიდევ ერთი შესანიშნავი ლექსი უძღვნა ვო-

რონცოვს. ეს ლექსი მან წაიკითხა მიხეილ ვორონცოვის ძეგლთან:

„გონება ნათელს, გრძნობა ბრწყინვალეს,
უნდა შევსწივლო მოხუც ვორონცოვს,
რომ როგორც მის დროს ჩემს სამშობლოში,
„მგელი და კრავი ერთად ვერა სძოვს“.

რაც მის დროს იყო წაღმა დახნული,
დღეს უგნურება უკუღმა ჰფარცხავს,
და შუამდგომლად აწ საქართველოს,
როგორც მოსარჩლე, აღარავინ ჰყავს...

კურთხეულ იყოს საქართველოში

შენი სახელი, შენი ხსენება!

და მათ ვინც შენს გზას გადაუხვია,

რისხვა ქრისტესი და შეჩვენება“.³⁵

ჩემი აზრით, აკაკის ამ ლექსს აქტუალურობა დღესაც არ დაუკარგავს. უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ არც პოემა და არც ეს ლექსი 1940-იანი წლების შემდეგ აღარ შეუტანიათ აკაკის ტომებში.

აქვე მოვიტანთ ვრცელ ციტატას ცნობილი რუსი მოგზაურისა და მეცნიერის, კორნელი ბოროზდინის (1828-1896 წწ.) წიგნიდან „სამეგრელო და სვანეთი 1854-1861“: „ვორონცოვის პროგრამა სადა და მარტივი იყო, იგი უდიდეს სტრატეგიულ მუშაობას აწარმოებდა, ეს მუშაობა უდიდესი იყო როგორც განზრახვით, ისე თავისი წვრილმანებითაც. ამავე დროს, აწარმოებდა საორგანიზაციო მუშაობას კავკასიის ყველა ნაწილების მართვა-გამგეობის საქმეში; თანაც, ვორონცოვი არ ივიწყებს მესამენაირ, მეტად მნიშვნელოვან მუშაობას — პირადი გაკლენა ჰქონდა ადგილობრივ მკვიდრთა ცხოვრების შინაურ მხარეზე და აქაც მისი ნიჭი სავსებით იყო ხოლმე გაშლილი. ამ მხარეში წარმოების დარგი არ იყო ისეთი, რომლისათვის ვორონცოვს თავისი გამჭრიახი თვალთ არ შეეხედნა და სადაც თავისი პირადი მონაწილეობით არ აემოძრავებინა, არ წაეხალისებინა ადგილობრივი მკვიდრნი. მისი ხასიათის ასეთი თვისებების წყალობით დიდძალი ნაცნობობა გაიჩინა მკვიდრთა შორის, მერე პირდაპირ გასაოცარი იყო, როგორ იმანსოვრებდა ყველას სახესა და სახელს, და ეს ხომ მეტად ხელს უწყობდა მის ნაყოფიერ მოღვაწეობას. როცა მხარის მოსანახულებლად მიდიოდა, ყველგან ისე ჰგრძნობდა თავს, თითქოს შინაურიყო: ყოველ ნაბიჯზე ხვდებოდა კერძო, პირადი ურთიერთობა ადგილობრივ მკვიდრებთან. ერთ-ერთ-

³⁵ აკაკი წერეთელი, ხუთთომეული, ტ. IV, თბ., 1935, გვ 341.

თისათვის რაღაც თესლი მიეცა. ისიც ისწრაფვოდა მისთვის ეთქვა — მშვენიერად იზარაო. მეორესთვის ნამყენი მიეცა ხილისა და კარგი ხილი რომ დაუკრეფია, მასთან საჩვენებლად მიჰქონდა“... „მზარის დავლის დროს მასთან მიდიოდნენ ომში მოკლულთა ობლები, ქვრივები და ყველანი, ვისაც კი მართლაც უჭირდათ. განუკითხავნი არა რჩებოდნენ, ხელცარიელს არავის გაუშვებდა. რომელსამე მის პირად ადიუტანტს ყოველთვის თან ჰქონდა პარკით ჩერვონცები, რომელიც ვორონცოვის ბრძანებით დაუყოვნებლივ ურიგდებოდათ ხოლმე, როგორც შესაწირავი გაჭირვებულთ“... „თვით ტფილისში ვორონცოვი პირდაპირ სული და გული იყო ამ ქალაქისა. ყოველდღე დილით სასეირნოდ გამოდიოდა, უკან მოდიოდა ყაზახ-რუსი, რომელსაც მისი ქოლგა და კალოშები მოჰქონდა. და ამ სეირნობის დროსაც კი რასმე სასარგებლოს აკეთებდა... აქ ხურო მიხაკო აუხსნიდა, რა გააკეთეს გუშინ დილიდან, იქ ივანიკა კალატოზი უჩვენებდა, თუ რამდენზე ამოიყვანა აგურით კედელი სპარსელი მუშების დახმარებით...

ასეთის გულისამაჩვილებელის სისადავისა იყო ვორონცოვი, მაგრამ აზრადაც კი არავის მოუვიდოდა, მას შესაფერიისი პატივით არ მოჰყრობოდნენ“.³⁶

აქვე ვიტყვით, რომ თურმე თბილისში ვორონცოვის ორი ძეგლი მდგარა. გთავაზობთ ერთ პატარა ამონარიდს საგაზეთო წერილიდან: „ვორონცოვის ერთი ძეგლი სრულიად შემთხვევით, 1957 წლის ზამთარში, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის სარდაფში მუშაობის დროს ნახა მეცეცხლურმა მიშა თაბორიძემ. ეს ბრინჯაოს ძეგლი მიხეილ ვორონცოვისა რომ იყო, მაშინვე დაადასტურეს ქალბატონმა ქრისტინე შარაშიძემ და მხატვარმა გიორგი ერისთავმა. ამის შემდეგ რა ბედი ეწია მიხეილ ვორონცოვის ძეგლს, არ ვიცით.

მიხეილ ვორონცოვის უფრო მცირე ზომის ძეგლი, იტალიური კერარის მარმარილოსგან არის გამოქანდაკებული. ის ამჟამად საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმშია დაცული.

პროფესორი გურამ ჩხაიძე განმარტავს: „მიხეილ ვორონცოვის მარმარილოს ქანდაკება, რომელიც ახლა ჩვენს მუზეუმში ინახება, თავის დროზე ვიღაც თბილისელ სომეხ სოვდაგარს დაუმზადებინებია. მეფისნაცვლის დიდი პატივისცემის ნიშნად ეს ძეგლი თავიდანვე მეფისნაცვლის სასახლის ბაღში დაუდგამთ. საქართ-

³⁶ კ. ბოროზდინი, სამეგრელო და სვანეთი 1854-1861, მოგონებანი, თარგმნა თედო სახოკიამ, თბ., 1935, გვ. 199-200.

ველოში საბჭოთა რეჟიმის დამყარების შემდეგ მიხეილ ვორონცოვის ძეგლები ადგილიდან აიღეს, მაგრამ, როგორც ჩანს, პიროვნება, ვისაც ძეგლების აღება დაავალეს, განათლებული და კულტურული პიროვნება ყოფილა და ვორონცოვიც სცოდნია, თუ არა ისე ეს ძეგლები ჩვენამდე ვერ მოაღწევდა“.³⁷

მიხეილ ვორონცოვის შემდეგ კავკასიის მეფისნაცვალი იყო ალექსანდრე ბარიატინსკი (1815-1875, მეფისნაცვლად 1856-1862 წლებში), რომელსაც მიმართეს ქართველმა თავად-აზნაურებმა და მოითხოვეს თბილისში ვორონცოვის ძეგლის დადგმა. შეგროვდა ხელმოწერები, შეგროვდა თანხა 36104 რუბლი და ძეგლის დამზადება დაუკვეთეს სამხატვრო აკადემიის პროფესორს პიმენოვას, რომელიც ისე გარდაიცვალა, რომ ვერ დაასრულა სამუშაოები. ძეგლი დაასრულა მხატვარმა კრეიგანმა.

ძეგლი ჩამოისხა პეტერბურგში, ჩამოიტანეს თბილისში და 1866 წლის 25 მარტს დაიდგა ალგეთის ქვის კვარცხლბეკზე. კურთხევა-სა და გახსნას ესწრებოდა კავკასიის მეფისნაცვალი, დიდი მთავარი მიხეილ ნიკოლოზის ძე რომანოვი.

კიდევ ბევრის თქმა შეგვიძლია მიხეილ ვორონცოვის ღვაწლის, შრომის, გამბედაობის და გმირობის შესახებ, მაგრამ ჩვენს სტატიაში აუცილებლად უნდა შევიტანოთ რუსეთის იმპერატორის ნიკოლოზ I მიწერილი დეკლარაციის შესავალი, რომელიც მთელი საქართველოს სახელით შეადგინა დიმიტრი ყიფიანმა (წმიდა დიმიტრი სამშობლოსათვის თავდადებულმა) და რომელიც სავსებით ამომწურავ პასუხს გასცემს ყველა დაინტერესებულ თუ პოლიტიკურად აფიტირებულ მკითხველს, რატომ შევაჩერეთ ჩვენი ყურადღება მიხეილ ვორონცოვის პიროვნებაზე, რატომ გაგვახსენდა საქართველოსა და თბილისის აღმშენებელი და რა როლი მიუძღვის მას ქართველი და რუსი ერების მეგობრობის საქმეში.

„ჩვენ, ქართველები, ძეგლი ქრისტიანული ხალხის მცირე ნაწილი³⁸, გარშემორტყმული ჩვენს წინააღმდეგ მებრძოლი ხალხებით, დიდხანს, მრავალ საუკუნეთა განმავლობაში, ვიბრძოდით მათთან ჩვენ საზღვრებზე და მხოლოდ... ამ საუკუნის დასაწყისში მოვისვენეთ რუსეთის მფარველობის ქვეშ. თუ ჩვენ მძიმე და ხანგრძლივი განსაცდელი ავიტანეთ და შევინარჩუნეთ სიმტკიცე სარწმუნეობისა, რომელიც გვიანდერძეს წინაპრებმა საქართველოს

³⁷ დ. ცინცაძე, თბილისში მიხეილ ვორონცოვის ორი ძეგლი იდგა, გაზ. საქართველოს რესპუბლიკა, თბ., 2006 წლის 23 ოქტომბერი, გვ. 11.

³⁸ გულისხმობს ქრისტიან ერებს.

სამეფოს უკეთეს ხანის დროიდანვე; თუ ჩვენ არ ვუღალატეთ მართლმადიდებლობას, თუ შევინარჩუნეთ ჩვენი კეთილშობილება და კარგი სახელი, ყველამ ვიცით, რომ ამით მოვალენი ვართ რუსეთის თვითმპყრობელობისა და ერთმთავრობისა. რასაკვირველია, თვითმპყრობელობა ერთადერთი დასაწყისია, საიდანაც ყოველთვის წარმოდგებოდა ჩვენი საერთოცა და კერძო კეთილდღეობა. ახლა ჩვენ შიგნით სავსებით მშვიდობიანად ვგრძნობთ თავს, ჩვენ შინაურ საქმეებს დამშვიდებით ვასრულებთ, ვებრძვით მტრებს არა ჩვენს სახლში, არამედ მათ სახლში. ჩვენს შვილებს ვზრდით ისე, რომ არაფრის გვეშინია და შევხარით მათ მომავალს; ჩვენი მართლმადიდებლობა, ჩვენი საზოგადო ცხოვრება არავითარ საფრთხეს არ განიცდის. ვინ მიგვიყვანა ჩვენ ამ მდგომარეობამდე? თვითმპყრობელობამ და ერთმთავრობამ **საქრისტიანო მსოფლიოს ერთადერთმა მართლმადიდებელმა და დიდმა მონარქიამ....** ჩვენი სიკეთე ხელმწიფის გულშია.... გვინდა მოხსენდეს ხელმწიფე იმპერატორს, თუ რა გრძნობებს განვიცდით იმ შინა მყუდროების გამო, რომლითაც ვსტკბებით მის ზეცით ნაკურთხ თვითმპყრობელოვან მონარქიულ ხელისუფლების ქვეშ. გვინდა, რომ მოხსენდეს მის იმპერატორობით უდიდებულესობას, ჩვენი საერთო ერთსულოვანი სურვილი, რომ აღნიშნულ გრძნობათა მიხედვით მოგვეთხოვოს სამსახური უცხოეთშიც, თუნდაც სახელმწიფო საზღვრებს გარეთ, როგორც იყო, ჩვენი მეფეები მოგვეთხოვნენ ჩვენ სამსახურში ქუდზე კაცს საერთო საფრთხის დროს, თუ კი უწყსრიგობანი, რომელიც ამჟამად ევროპას აღელვებს, დაემუქრებიან კეთილდღეობას სახელმწიფოსას, რომლის საზღვრებში ყოფნის პატივი აქვს საქართველოს, თანახმად ჩვენი ღვთით ნაკურთხი მეფეების გადაწყვეტილებისა“.³⁹

დაბოლოს, მინდა მივმართო იმ ადამიანებს, ვისაც ხელეწიფება ამ საკითხის გადაწყვეტა, რომ ქართველი ერის მადლიერების გამოხატულება იქნება, თუ თბილისში გამორჩეულ ადგილზე დაიდგმება საქართველოს ეროვნული მუზეუმის საცავში შენახული მიხეილ ვორონცოვის ძეგლი, ნიშნად ამ დიდებული ადამიანის პატივისცემისა.

³⁹ Акти, X, докუმენტი № 29.